

Xanımana Əlibəylinin uşaq ədəbiyyatı tərcümələri**Səadət Arif qızı Ağakışiyeva***fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant,
Gəncə Dövlət Universiteti***E-mail:** agakishiyeva.s@gmail.com**Rəyçilər:** filol.ü.f.d.. dos. A.X. Ramazanova,
filol.ü.f.d.. dos. Ş.Ə. Albalıyev**Açar sözlər:** uşaq ədəbiyyatı, tərcümə, düşüncə tərz, çuvaş dili, gürcü dili**Ключевые слова:** детская литература, перевод, стиль мышления, чувашский язык, грузинский язык**Key words:** children's literature, translation, interpretation activities, thinking style, Chuvash language, Georgian language

Azərbaycan ədəbiyyatı yalnız bu dildə yaradılan yaradıcılıq nümunələri ilə deyil, həm də müxtəlif xalqların ədəbiyyatının tərcüməsi hesabına da zənginləşir. Bədii tərcümə sənətinin tarixi çox qədimdir. Bu günə qədər dünya ədəbiyyatının şah əsərləri dilimizə tərcümə olunmuşdur. Bunların içində uşaq ədəbiyyatına məxsus əsərlərdə var. Bədii tərcümə sənəti çox çətin və məsuliyyətli bir sahədir. Müxtəlif dillərdən tərcümə edərkən tərcüməçi həmin xalqın dilini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, insanların psixologiyasını çox yaxşı bilməli və tanımalıdır. Həmçinin tərcümə edilən əsərlər orijinala tam yaxın olmalıdır.

Xanımana Əlibəyli Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan, əvəzolunmaz sənətkarlardan biridir. X. Əlibəyli bütün yaradıcılığını uşaqlar üçün yazıb-yaratmağa həsr etmişdir. O, həm lirik, epik, həm də dramatik janrdə uşaqlar üçün bir-birindən dəyərli əsərlər yazmışdır. Xanımana Əlibəyli həmçinin dünya ədəbiyyatından müxtəlif tərcümələr etmişdir.

Tədqiqatımızın əsas məqsədi Xanımana Əlibəylinin Rusiya ədəbi mühiti ilə əlaqələri və tərcüməçilik fəaliyyətini ön plana çəkmək, onun müxtəlif dillərdən tərcümə edərək oxucu kütləsinə çatdırdığı bədii əsərlərin kiçik yaş qrupuna aid uşaqlar üçün tərbiyəvi əhəmiyyətini vurğulamaqdır.

Tədqiqat işi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və Mədəniyyət arxivinin 438 fondunun 1 və 2-ci siyahısından istifadə edərək, X.Əlibəylinin yaradıcılığına dair materiallar toplanmış, onları sistemli şəkildə təhlil edib, ailə üzvləri ilə canlı müzakirələr aparmış və müvafiq məlumatlar toplanılmışdır. Xanımana Əlibəylinin tərcümə fəaliyyəti, müxtəlif yazıçı və şairlərlə ədəbi əlaqələri, tərcümə üslubu işıqlandırılmışdır. Xanımana Əlibəyli həmçinin tərcüməçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Tərcümə nəzəriyyəçisi Q.Qaçeçiladze qeyd edir ki, “Orijinal əsər müəllifi bir dilin, tərcüməçi isə iki dilin sənətkarı olmalıdır” [1, 83]. Xanımana Əlibəyli tərcümə ilə məşğul olarkən həm tərcümə etdiyi xalqın, həm də Azərbaycan xalqının, uşaqlarının düşüncə tərzini, milli-mənəvi dəyərlərimizi nəzərə almışdır. Həmçinin şeirlərin orijinala tam yaxın versiyasını əsas götürmüşdür.

Görkəmli sənətkar eston şairi Helio Mendi, Ukrayna şairi İ.Kulikoyan, Moldova şairi O.Stavskaya, rus şairi Z.Aleksandrova, A.Bartonun şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Həmçinin Xanımana Əlibəyli macar, osetin, çex, gürcü, erməni, qumuq, fars, latış, türk, erməni dillərindən müxtəlif tərcümələr etmişdir. Xanımana Əlibəyli şeirlərin əksəriyyətini birbaşa mənbə dildən deyil, rus dilindən tərcümə etmişdir. O, İna Kilskoya, Aleksandr

Stepanoviç Yurenko, Adam Baxdoy, S.K.Utenko, K.N.Yeliseyev, O.İ.Visotskaya, Marina Vasilyevna Zavadskaya və s. ilə daim əlaqədə olmuş, onlarla fikir mübadiləsi aparmışdır.

1969-cu ildə Xanimana Əlibəylinin şeirləri və avtobioqrafiyası “Детская литература” nəşriyyatı tərəfindən SSRİ-nin “Qadın şairlərinin məcmuəsi”nə salınmışdır. Tanınmış rus uşaq şairi Anna Visotskaya Xanimana Əlibəylinin “Dovşanın ad günü” pyesini rus dilinə tərcümə etmiş, Xanimana Əlibəyli də A.Visotskayanın “Aya uşacağıq” adlı şeirlər kitabını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Xaniman Əlibəylinin Anna Visotskaya ilə həm dostluq, həm də ədəbi əlaqələri mütəmadi şəkildə davam etmişdir. Rusiyanın tanınmış uşaq şairlərindən biri olan Aqni Bartonun şeirlər kitabını tərcümə edərək “Oyuncaqlar” adı altında İlyas Tapdıqın redaktorluğu ilə 1964-cü ildə 17000 tirajla çap etdirirlər. Bu kitabda Aqni Bartonun məktəb yaşına çatmamış uşaqlar üçün yazdığı şeirləri tərcümə olunub, toplanmışdır. Aqni Bartonun dili sadə və anlaşılıqdır. Onun şeirləri uşaqlar tərəfindən asan qavranılır və sevilir. A.Bartonun şeirləri milyonlarla uşağın, gəncin həyatına müsbət təsir göstərməyi bacarmışdır. Buna əsas səbəb kimi Aqni Bartonun nümunəvi həyatını göstərmək olar. O, uşaqları çox sevər onlarla görüşmək üçün məktəblərə, bağçalara, uşaq düşərgələrinə gedərdi. Məhz uşaqlara olan sevgisi, onlarla vaxt keçirməsi eynilə Xanimana Əlibəylini xatırladır. Yaradıcılıqlarındakı bu yaxınlıq onların səmimi dost və tərəfdaş olmasına kömək etmişdir.

“Oyuncaqlar” kitabında A.Bartonun müxtəlif şeirləri tərcümə olunaraq nəşr olunmuşdur. Bu şeirlərə “Dana”, “Ayı”, “Top”, “Maşınım”, “Dovşan”, “Çəpiş” və başqalarını göstərmək olar.

Təyyarə	Anacan gözlə bizi
Qurduq təyyarəmizi	Qayıdaraq tez geri [2, 2]
Göydən görərik yeri.	

Təyyarə şeirində ki, axıcılıq, dilinin sadəliyi onun uşaqlar tərəfindən asan yadda qalmasını və seviməsini təmin edir.

X.Əlibəyli Dağıstan uşaq ədəbiyyatının inkişafında böyük xidməti olan şairlərindən biri olan Akay Akayevdən bir sıra tərcümələr etmişdir. Onun “Böyük dağ”, “Dostlar”, “Yeri-yeri a bala” şeirlərini rus dilindən tərcümə etmişdir. Xanimana Əlibəyli şeirləri tərcümə edərkən məzmunun orijinallığına diqqət yetirmiş, həmçinin milli çalarları, Azərbaycan dilinin rəvanlığını da tərcümələrinə yansatmışdır. Aşağıdakı şeir nümunəsinə diqqət yetirək:

Böyük dağ	Böyükdağ, a Böyükdağ,
Buludlara çatan dağ,	Gəl səninlə oynayaq [2, 10]
Günəşə əl tan dağ,	

Xanimana Əlibəyli tacik xalq şairi, Tacikistan yazıçılar birliyinin sədri Gülrüxsar Sarıyevadan bir sıra tərcümələr etmişdir. Gülrüxsar Səfiyeva 17 dekabr 1947-ci ildə Tacikistan SSR-də, Rəşt vadisinin Yəxç kəndində dünyaya gəlmiş, 1968-ci ildə Tacikistan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir. İlk şeirləri “Sovet Qaratəkini” adlı rayon qəzetində işıq üzü görmüşdür. “Bənövşə” (1970), “Ata evi” (1973), “Dağ əfsanəsi” (1975), “Könül dünyası” (1977), “İxlas” (1980), “Soqd atəşi” (1981), “Gün aynası” (1984), “Dərdin doğum günü” (1995), “Qadın və hər b” (2000, 2004, 2013), “Divan” (2004), “Röyalardakı cənnət” (2004), “Yüz yarpaq qəzəl” (2007), “Əbədi” (2009), “Daşdakı qığılcım” (2011), “Vətən nəğməsi” (2011) və s. kitab və şeir məcmuələrinin müəllifi olan Gülrüxsar eyni zamanda bədii tərcümə ilə də məşğul olmuşdur. Hal-hazırda yaradıcılığının müdrik çağlarını yaşayan şairə həm də xəyyamşünasdır [3].

X.Əlibəyli onun “İşgüzar saat, Kəndə sürü gəlir, Yuxulu pişik” şeirlərini dilimizə tərcümə etmişdir.

Gün dağlardan enəndə Yüğürdülər uşaqlar,
Sürü qayıtdı kəndə. Səs-küy düşdü hər yana,
Görən nə olub, nə var? Toz qalxdı asimana [2, 19]

Gülçöhrə Süleymanova “Anam bişirir fətir, Babamın evi, Mənim nənəm” və b. şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Tacik uşaq ədəbiyyatı ilə Azərbaycan uşaqlarını tanış edən Xanımana Əlibəyli hər iki xalq, onların mədəniyyəti arasında sanki bir körpü yaratmışdır. Gülçöhrə Süleymanovanın şeirlərində böyüklərə hörmət, zəhmətkeşlik, uşaqların əməyə alışdırılması kimi müsbət keyfiyyətlər aşılır. X. Əlibəyli üçün bu mövzular əlbəttə yad deyildi, bəlkə elə buna görə də, o, bu mövzulu şeirləri tərcümə etmişdir. Aşağıdakı şeir nümunəsinə diqqət yetirsək görürük ki, sənətkar şeirin dilinin axıcılığını, rəvanlığını pozmadan tərcümə etmiş, ana-övlad münasibətini təbii bir dillə oxucularına çatdırmışdır.

Anam bişirir fətir, Sonra çağırdı məni...
Mənə dedi: Süd gətir... Anam dedi: Gəl yeyək,
Anam yaydı kündəni, İndi dadlı fətiri [2, 23].

Eston şairləri H.Mehdinin “Yellənən pişik”, Olivia Saardanın “Günəş mənimlə qaçır” şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib. Tərcümə zamanı sənətkar şeirlərin orijinallığını qorumağa çalışmış, onları kiçikyaşlı oxucularına ən mükəmməl şəkildə çatdırmağa çalışmışdır.

Yellənən pişik
Siçan aldı özünə bir yelləncək,
İpini hərlətdi günortayadək.
Arxadakı, öndəki ayaqları,
Hoppa-hoppa gəzdi bağlar [2, 37].

Polşa uşaq şairi və yazıçısı Vanda Xatomskeyanın “Salam, pan Anderson” şeirini Azərbaycan dilinə tərcümə edib. Vanda Xatomskeya Polşa Yazıçılar Birliyinin üzvü, həmçinin Polşa Uşaq və Gənclər Fondunun İdarə Heyətinin sədridir. Uşaq və gənc oxucular üçün 200-dən artıq kitabın müəllifi və uşaqlar üçün müxtəlif cizgi filmlərin ssenari müəllifidir.

Bu həyata sual verək: Gümüş lələklərimizi,
Bizdən nə olacaq görək? Andersonun ördəyi tək,
Bəlkə birdən açdı külək, Durnaya döndərdi bizi [2, 39].

Zinaida Aleksandrovanın Rusiyanın düşmənləri qarşısında tir-tir əsdirən, vətəndaş müharibəsi qəhrəmanı Vasili Çapayevə həsr etdiyi “Çapayevin həlakı” adlı poemasını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Kitab o zamanın Azərbaycan SSR-in Əməkdar Mədəniyyət İşçisi, indiki Azərbaycanın xalq şairi Məmməd Namazın redaktorluğu ilə 1978-ci ildə Gənclik nəşriyyatında çap olundu.

A.Xaldeen “Звезда, Павлин”, Aydın İsmayılov “Кошка, Корабли, Козленок, Утка-казала, Диалог, Маленький герой, Ветер və b.”, O.Polyakova “Мой верблюд, Петух и шено”, A.Əkəkbərov “Весна, Маленький врач”, K.Dadasev isə “Летчик, Ветер, Черный тут” şeirlərini tərcümə etmişdir. Xanımana xanımın pyesləri, xüsusilə, “Ayca” və “Dovşanın ad günü” pyesləri rus rejissorlarının diqqətini cəlb etmiş, həmin əsərlərə quruluş verilərək dəfələrlə tamaşaya qoyulmuşdur. “Ayca”, “Dovşanın ad günü” pyesləri rus dilinə tərcümə olunaraq, Moskvada M.Qorki adına Gənc Tamaşaçılar teatrında, “Cunquş”, “Gözəllər gözəli” və başqa pyesləri Sovet Rusiyasının, o cümlədən Moskvada, Qorkidə, Aşqabatda, Daşkənddə, Hindistanın ona qədər böyük şəhərlərində tamaşaya qoyulmuş və yüksək qiymətləndirilmişdir.

“Ayca” pyesini 1974-cü ildə G.Nəcəfova pyesin adını “Когда считает солнце” şəklində rus dilinə tərcümə etmişdir.

1965-ci ildə Xanımana Əlibəylinin “Qızıl ulduz” adlı şeirlər kitabı Azərənşər tərəfindən rus

dilinə tərcümə olunaraq nəşr olunur. Kitabı Q.N.Komennay rus dilinə tərcümə etmişdir. Kitabın rəssamı D.Kazımov olmuşdur. O, hər şeirin məzmununa uyğun iki rəngli şəkillər çəkmişdir. Kitabın adı rus dilinə “Звезда золотая” kimi tərcümə olunub.

Leninqradda nəşr olunas “Костер” uşaq jurnalında X.Əlibəylinin “Nənə” şeiri O.Komennayın tərcüməsi ilə 1964 ildə çap olunub.

Xanımana Əlibəylinin şeirləri də rus dilində başqa, eston, gürcü, türkmən və türk dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Tanınmış gürcü uşaq şairi və dramaturqu Qivi Çiçinadze Xanımana Əlibəylinin şeirlərini gürcü dilinə tərcümə edib. O, X.Əlibəylinin “Məni günəşə at” şeirini “Xəyalpərəst sərçə kimi” tərcümə edib və kitabın adını da elə adlandırıb. Kitab 1978-ci ildə Tiflisdə çap olunub. Kitabın rəssamı tanınmış gürcü rəssamı T.Xuçişvili olmuşdur. Xanımana Əlibəylinin şeirləri çuvak dilinə də tərcümə olunmuşdur. Onun şeirlərini Raisa Sarbi çuvak dilinə tərcümə edib. Xanımana Əlibəyli 60-cı illərdə Çuvaşistanın paytaxtı Çubaksarda “Yazıçıların Yaradıcılıq Evi”-də dincələrkən tanış olmuşdur. Onlar arasında dostluq əlaqələri yaranmış və qarşılıqlı olaraq bir- birlərinin şeirlərini tərcümə etmişlər. Xanımana Əlibəyli R.Sarbini Azərbaycana dəvət etmiş, hətta öz evinə də qonaq aparmışdır. Raisa Sarbi Xanımana Əlibəylinin şeirləri ilə yanaşı S.Rüstəmxanlının şeirlərini də çuvaş dilinə tərcümə etmişdir.

X.Əlibəylinin çuvak dilində çap olunan kitabı “Elxan-Çuvaşistanın qonağıdır” 2018-ci ildə yenidən çap olunmuşdur. Moskvada kitab sərgisində sərgilənmişdir. Kitabın rəssamı Anastasiya Axmetovadır. O, kitaba hər şeirin məzmununa uyğun uşaqların diqqətini cəlb edən maraqlı, rəngli şəkillər çəkmişdir. Bir məqamı da qeyd edək ki, R.Sarbi bu kitabı çap etdirərkən bəzi təzyiqlərə məruz qalmışdır. Belə ki, R. Sarbi məktublarının birində Çuvaşistan Yazıçıları Birliyinin üzvlərinin X.Əlibəyliyə qarşı qərəzli münasibət göstərdiklərini, onun şeirlərinin çapına mane olmaq istədiklərini qeyd edir. Hətta kitaba çəkilən şəkillərin də ürəkaçan olmadığını yazır. Raisa Sarbi bu münasibətlə əsla razı olmadığını bildirir və tezliklə hər şeyi öz qaydasına salacağını qeyd edir.

1977-ci ildə Çuvaşistanın uşaq jurnalı “Хотер пул”-da X.Əlibəylinin şeirləri nəşr olunmuşdur. Xanımana Əlibəyli bir müddət radioda da çıxışlar etmişdir. Onun Varşava Dövlət radiosundakı çıxışları daha diqqətəlayiqdir. O, radiodakı çıxışları Azərbaycan, türk və İran qadınlarının həyatından bəhs edən verilişlər aparmış, onların xoş güzəranından bəhs etmişdir. Beləliklə, Azərbaycanın uşaq ədəbiyyatında özünəməxsus dəsti-xətti olan Xanımana Əlibəyli dünya ədəbiyyatının da uşaqlara tanıtılmasında, sevdirilməsində çox böyük işlər görmüşdür.

Tədqiqat işi həm nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyət daşıyır. Bu işdə həm sənətkarın müxtəlif dillərdən etdiyi bədii tərcümələr etmiş, həm də Xanımana Əlibəylinin şeirlərinin başqa dillərə tərcümə edilmişdir.

Xanımana Əlibəyli rus, türk, gürcü, eston, tacik və başqa dillərdən tərcümələr edərək, müxtəlif xalqların mədəniyyəti, ədəbiyyatı, düşüncə tərzini ilə uşaqları tanış etmiş, həmçinin öz yaradıcılığı ilə müxtəlif xalqların ədəbiyyatına təsir göstərmişdir.

Xanımana Əlibəyli tərcümə edərkən öz dəsti-xəttini işə salmış, şeirlərin dilini Azərbaycan dilinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, düşüncə tərzinə ən uyğun şəkildə tərcümə etmişdir. X.Əlibəylinin tərcüməçilik fəaliyyəti onun yaradıcılığında xüsusi bir bölməni əhatə edir. Bu zamana qədər X.Əlibəyli haqqında xeyli sayda yazılmasına baxmayaraq, onun tərcüməçilik fəaliyyəti diqqətdən kənar qalmışdır. Bizim bu tədqiqat işində əvvəlcə də qeyd etdiyimiz kimi X.Əlibəylinin tərcümə sahəsində Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına verdiyi töhfədən danışmaqdır.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Xanımana Əlibəyli ədəbiyyatımızda uşaq şairi, dramaturqu kimi tanınır. “Balaca həkim”

(1955), “Meşə həkimi”, “Novruz və Murtuz”, “Mərcañqulu əfsanəsi”, “Noğul”, “Ləpələrin nağılı”, “Məni günəşə at” və başqa kitablarında uşaq şeirlərinin ən gözəl nümunələrini yaratmışdır. Sənətkarın yaradıcılığı, dünya ədəbiyyatından tərcümə etdiyi şeirlər mövzu rəngarəngliyi və ideya zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan, uşaq ədəbiyyatının dərinəndən araşdırılması və dəyərləndirilməsi üçün Xanımana Əlibəylinin tərcümələri tədqiqatçılara zəngin material verir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Tədqiqatımızın elmi yenilikləri içərisində Xanımana Əlibəylinin tərcüməçilik fəaliyyətini ön plana çəkmək, onun müxtəlif dillərdən tərcümə edərək oxucu kütləsinə çatdırdığı bədii əsərlərin kiçik yaş qrupuna aid uşaqlar üçün tərbiyəvi əhəmiyyətini göstərmək məsələlərini qeyd etmək olar. Dünya xalqlarının uşaq ədəbiyyatı ilə məktəbyaşlı uşaqları tanış etmək, Xanımana Əlibəylinin tərcümə metodikası və iş üsulu ilə yaxından tanış olmaq, onun dilindən xarici ədəbiyyatı oxuculara çatdırmaq da elmi yeniliklər sırasındadır.

Məqalənin praktik və tətbiqi əhəmiyyəti. Məqalədən Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına, o cümlədən tərcümə sənətinə dair tədqiqatlarda nəzəri qaynaq kimi istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Əsgərli F.F. Bədii tərcümə prinsipləri. Bakı: ADPU, 2009, 225 s.
2. Əlibəyli X.S. A.Barto “Ayı”, “Dana”, Akay Akaylı “Yeri-yeri a bala”, “Böyük dağ” şeirlərinin rus dilindən tərcüməsi // Avtoqraf makina yazısı, düzəlişlə. Qəzet kəsiyi ilə. fond 438, siyahı 2, saxlanma vahidi 65, vərəq 40
3. Məhəmməd Nuri // <http://kaspi.az/az/glrxsar-sefiyeva-yaradiciligi/> (online məqalə)

C.A. Агакишиева

Переводы Ханыманы Алибейли по детской литературе

Резюме

Основная цель исследования показать важность переводческой деятельности Ханыманы Алибейли и воспитательную значимость произведений переводимых ею с разных языков для читателей младших возрастных групп. Ознакомить детей школьного возраста с детской литературой народов мира, познакомиться с методом перевода и Работы Ханыманы Алибейли, передать читателям иностранную литературу на языке перевода Х.Алибейли. Она, так же, занималась переводческой деятельностью, переводила произведения эстонского поэта Х.Манди, украинского поэта И.Куликова, молдавского поэта О.Ставской, русского поэта З.Александровой, А.Барто на азербайджанский язык. Стихотворения Х.Алибейли переведены на русский, эстонский, грузинский, туркменский и турецкий языки.

S.A. Agakishiyeva**Khanimana Alibeyli's translations on children's literature****Summary**

The main purpose of our research is to emphasize Khanimana Alibeyli's translation work, to emphasize the educational significance of her works for children of a minor age group, which translates from different languages to the readership. To familiarize children with children's literature of the world, to get acquainted with Khanimana Alibeyli's translation methodology and methods of work and to bring to foreign readers of her language. Khanimana Alibayli also engaged in interpretation activities. Honored artist Eston poet Helium Mandi, Ukrainian poet I. Kulikoyan, Moldovan poet O.Stavskaya, Russian poet Z.Aleksandrova, A.Barton's poems are translated into Azerbaijani language by Khanimana Alibayli. Khanimana Alibeyli's poems have also been translated into Russian, Estonian, Georgian, Turkmen and Turkish.

Redaksiyaya daxil olub: 20.12.2019